

Volkscultuur in het museale vaderland

Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1912*

De etnologische blik

Het was op een avond in 1823 in het stille universiteitsstadje Franeker. Daar waren ten huize van professor J.W. de Crane de Leidse student Jacob van Lennep en zijn pas afgestudeerde vriend Dirk van Hogendorp neergestreken tijdens hun voettocht door Nederland.¹ Onder het verorberen van snetlaagjes en colombijntjes – ter geruststelling van de vegetariërs onder u: dit waren geen vogeltjes maar koekjes – kwam het gesprek ongetwijfeld op het bezoek dat beide Leidse heren enige dagen eerder gebracht hadden aan de plaatsen Molkwerum en Hindeloopen in de zuidwesthoek van Friesland.

Beide Leidenaren waren er naartoe gegaan om de bijzondere kleding van de vrouwen te bezichtigen. In Molkwerum kwamen zij echter geen mens tegen, terwijl het dorp geheel vervallen was.² Vervolgens trokken zij door naar Hindeloopen, dat er vanaf een afstand goed uitzag, maar tegenviel toen ze eenmaal in het stadje waren aangekomen. Ook daar kwamen zij geen vrouwen tegen. Teleurgesteld over de Hindelopers die ‘zeer schuw en vooral voor vreemdelingen bevreemd’ waren, trokken Van Lennep en Van Hogendorp onverrichter zake verder.³

Als er één geleerde was, die de teleurstellende ervaring van Van Lennep en Van Hogendorp in Hindeloopen en Molkwerum weer enigszins goed kon maken dan was het wel De Crane. Deze had een etnologische blik avant la lettre en bestudeerde de zeden en gewoonten in combinatie met de taalkundige ontwikkeling en de oudheden. Hij zag de eigenaardige gewoonten in beide plaatsen als overblijfselen van oeroude Friese zeden, die sinds de Middeleeuwen onveranderd waren gebleven.⁴

Enkele jaren na het bezoek van Van Lennep en Van Hogendorp, in 1827, werd het Fries Genootschap opgericht. Al in de eerste vergadering meldde De

Crane een onderzoek naar Molkwerum en Hindeloopen aan als een waardig onderwerp voor het nieuwe genootschap. Volkscultuur trok in toenemende mate de aandacht. Zoals Auke van der Woud in zijn boek *De Bataafse hut* laat zien, vond er aan het eind van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw een kentering plaats in de oriëntatie op het verleden. Werden de culturele wortels daarvoor vooral gevonden in de Griekse en Romeinse oudheid, met de Romantiek ging men zich meer richten op de wortels van het eigen volk en die meende men te vinden in het Oudgermaanse verleden.⁵ Naar men dacht – we zagen het bij De Crane – bewaarde de volkscultuur nog sporen van dit verleden. Van iets dat ruw en onbeschaafd was en bestreden moest worden, werd de volkscultuur verheven tot iets dat gekoesterd en bewaard moest worden.

Ruim twintig jaar liet het Fries Genootschap het onderwerp Hindeloopen echter nog liggen totdat de oudheidkundige afdeling in 1848 een nieuwe voorzitter kreeg, Wopke Eekhoff (1813-1880).⁶ De twee belangrijkste onderwerpen waarmee zijn afdeling zich vanaf 1848 ging bezighouden, waren Hindeloopen en de terpvondsten. Terpafgravingen (vanwege de vruchtbare grond) kwamen steeds meer voor en leverden archeologisch interessante vondsten op. Dit nieuwe onderzoeksterrein werd gestimuleerd door de Germaanse oudheidkunde of 'Germanenforschung', die in de late achttiende eeuw in Duitsland tot ontwikkeling was gekomen. Het ging daarbij niet alleen om archeologisch, maar ook om volkskundig onderzoek.⁷ Duitse geleerden als Johann Gottfried Herder (1744-1803) en de broers Jacob (1785-1863) en Wilhelm (1786-1859) Grimm zochten naar sporen van de oude Germanen in overgeleverde volksverhalen en -liederen.

De relatie tussen terpvondsten en Hindeloper voorwerpen was minder ver verwijderd dan wij vanuit de huidige verkaveling van het museale veld zouden denken. De terpvondsten werden in het jaarverslag van het Fries Genootschap genoemd 'de stomme getuigen van het huiselijk en maatschappelijk leven onzer voorvaderen'.⁸ De weinig aan verandering onderhevige volkscultuur leverde naar men dacht ook voorwerpen op, die getuigden van de zeden en gewoonten van verre voorouders. De belangstelling voor de archeologie werkte die voor de volkskunde in de hand.⁹ Het waren twee wegen om tot hetzelfde te komen: de oorsprong van de Friezen.

Eekhoff had interesse in 'materiële cultuur' en zette vaart achter de catalogus van oudheidkundige voorwerpen in de provincie Friesland. Hij wilde verzamelen, documenteren en publiceren. Uit Hindeloopen kocht Eekhoff voor het Genootschap een aantal kledingstukken van Oost-Indische sits en schaalmodellen van de met bloemmotieven beschilderde meubels.¹⁰ Doordat de Hindeloper voorwerpen nu als tekens van oorspronkelijkheid en continuïteit werden gewaardeerd, pasten zij in het repertoire van het Fries Genootschap. Zij konden beginnen aan een tweede, museaal leven.

De verzameling die Eekhoff aanlegde, was zo een eerste teken van musealisering van volkscultuur. Onder musealisering wordt verstaan het meenemen van objecten die ter plaatse dreigen te verdwijnen, en het onderbrengen van deze objecten in een nieuwe, beschermende omgeving. Daar krijgen zij een nieuwe functie en nieuwe betekenis: van gebruiksobject worden zij bezienswaardigheid. Het musealiseringsproces staat centraal in dit artikel, aangezien dit op bijzondere wijze inzicht geeft in de betekenisgeving aan objecten en de verschuivingen daarin. Zo zal aangetoond worden hoe musealisering een middel is om objecten van lokale oorsprong een nationale betekenis te geven en daarmee tot ingrediënten te maken van het 'museale vaderland'.

Het musealiseringbegrip is begin jaren 1980 naar voren gebracht door de Zwitserse cultuurtheoreticus Herman Lübbe.¹¹ Het proces van contextverandering is daarna door de Duitse onderzoekster Eva Sturm verder uitgewerkt.¹² De Amerikaanse Barbara Kirshenblatt-Gimblett duidt het losmaken van objecten uit hun oorspronkelijke gebruiksfunctie om ze een museale functie te geven aan met het woord 'detachment'.¹³ Ten slotte is de Franse museumhistoricus Krysstof Pomian in diverse publicaties ingegaan op de bijzondere lading die objecten in een museale omgeving toebedeeld krijgen: museumobjecten zijn niet meer gewone gebruiksobjecten, maar objecten met een bijzondere betekenis, objecten die naar iets buiten zichzelf verwijzen. Hij noemt deze objecten 'semioforen'.¹⁴

Terug nu naar het Friese voorbeeld van musealisering van volkscultuur. Eekhoff trok de Hindeloper voorwerpen als het ware uit hun lokale context en bracht ze in een algemeen-Friese context. Deze verplaatsing werd door hem gerechtvaardigd als een reddingsactie: in situ ging het karakteristieke nu immers onherroepelijk verloren. Rond het midden van de negentiende eeuw waren het typerende Hindeloper interieur en de klederdracht al bijna uitgestorven.

De herplaatsing binnen het gedachtegoed van het Fries Genootschap diende echter een ander doel dan redding alleen. Het ging vooral om nieuwe betekenisgeving. Uit Eekhoffs nauwelijks verhulde maatschappijkritiek, een kritiek op het verkwanselen van de eigen identiteit, blijkt dat het niet alleen ging om de oudheidkundige waarde van de voorwerpen. Het ging ook om een cultuurpolitiek doel: het wijzen op het belang van de eigen Friese identiteit.¹⁵

Volkscultuur als erfgoed

De reiziger die Leeuwarden bezocht, kon vanaf 1853 in het nieuwe gebouw van het Paleis van Justitie zien wat Eekhoff voor het Genootschap verzameld had. Twee zalen van het monumentale gebouw waren gereserveerd voor het Fries Genootschap, onder de naam Fries Kabinet. Twee jaar later werd de

Hindeloper collectie aanzienlijk uitgebreid dankzij een grote schenking van de befaamde Friese taal- en letterkundige dr. Joost Hiddes Halbertsma (1789-1869).

Halbertsma werd evenals Eekhoff geïntregeerd door de Hindeloper cultuur. In de periode dat hij predikant was in Bolsward deed hij al onderzoek in de zuidwesthoek van Friesland, het gebied waar Hindelooen ligt. Zijn eerste aantekeningen dateren zelfs van 1820.¹⁶ Later in Deventer, waar hij doopsgezind predikant was, verzamelde hij tal van voorwerpen. Zijn huis was een 'rijk museum' met zoveel verschillende voorwerpen dat een bezoeker ervan duizelde.¹⁷ Deze oudheden waren voor Halbertsma geen dood verleden. De studie van gebruiken en zeden was gunstig voor de gezondheid en kracht van de burgers van de staat, aldus Halbertsma in een brief aan het Kamerlid L.C. Luzac.¹⁸ De werktuigen en sieraden van vroeger waren volgens hem de uitdrukking van de aard en het karakter van de oude Friezen. Het ging daarbij om wat de sterk Engels georiënteerde Halbertsma noemde de 'publick spirit' (sic), die het voorgeslacht bezielde en die het Friese volk moest blijven bezielen. Hij deed dan ook een beroep op het nationaal gevoel van de Friezen om het Kabinet te verrijken met zulke voorwerpen.

Niet het invloedrijke Germanisches Nationalmuseum in Neurenberg was een voorbeeld voor Halbertsma, maar vooral de kabinetten van oudheden die hij in Groot-Brittannië had leren kennen. Wat hem daar aansprak was, dat er naast een nationale verzameling van oudheden in het British Museum in elk graafschap en in vele steden afzonderlijke kabinetten waren. De gehechtheid aan het eigen graafschap of de geboortestad maakte volgens Halbertsma, dat men zich intensief voor deze kabinetten inspande, terwijl het grote British Museum mensen uit de afgelegen provincies niet aansprak.¹⁹

Het aanleggen van een verzameling van de volkscultuur was dringend nodig volgens Halbertsma, want de nieuwe generatie gaf volgens hem niets meer om erfstukken, zoals huisraad en klederdracht. Er dreigde een jonge elite te ontstaan, die zich overgaf aan een Europees-kosmopolitische cultuur, in het bijzonder de mode uit Parijs. Deze jongeren keken meewarig neer op datgene wat hun ouders hun hadden nagelaten. Bij het 'naderend vervloeijen der Europische nationaliteiten', zo formuleerde Halbertsma het, zouden zij de traditionele erfstukken verkopen om modieuze artikelen aan te schaffen.²⁰

Halbertsma's opvattingen waren een duidelijk voorbeeld van 'etnisering' van klederdracht en andere voorwerpen: zij werden onlosmakelijk gekoppeld aan het volk en het volkskarakter van de Friezen; naar binnen toe moesten zij het gevoel van gezamenlijke afkomst en eensgezindheid opwekken, naar buiten toe de herkenbaarheid van het Friese volk versterken.²¹

Er waren tussen het Fries Kabinet en de privé-kabinetten uit de achttiende eeuw overigens enkele wezenlijke verschillen. In de eerste plaats ging het nu

niet meer om een universele collectie, maar om inheemse bodemvondsten en voorwerpen betreffende de eigen geschiedenis. Er werden geografische criteria gesteld aan de collectie, namelijk dat deze betrekking zou hebben op Friesland. Ten tweede ging het niet meer om een encyclopedische collectie van voorwerpen uit de hele wereld, maar om een collectie met een nationaal cultuurpolitiek doel: het Fries Kabinet moest het eigen erfgoed bewaren en doorgeven aan een volgende generatie Friezen, waarbij verwacht werd dat dit de identiteit van de gemeenschap zou ondersteunen. Het Fries Kabinet kreeg dan ook een openbare functie.

Het sleutelwoord in deze verandering was het woord 'erfgoed'. Sprekend over het bewaren van de overblijfselen van het voorgeslacht, over erfenis en erfgenamen, introduceerde Halbertsma in feite het begrip cultureel erfgoed, al noemde hij dat niet met name.²² In feite heeft het begrip 'erfgoed' een tijdsperspectief naar twee kanten: enerzijds slaat het op het verleden, dat men ontvangt en zich toe-eigent; anderzijds slaat het op de toekomst: het voor latere generaties te behouden en betekenis te geven.²³ Bij Halbertsma vinden wij dit dubbele perspectief van verleden en toekomst terug. Het was Halbertsma's bedoeling, zo schrijft Goffe Jensma in *Het rode tasje van Salverda*, dat de Friese burger zich bewust werd van zijn Friese karakter. Halbertsma vertelde de Friezen wie zij waren geweest, maar ook wie ze zouden moeten blijven.²⁴

De eerste etnografische tentoonstelling

De boodschap die Halbertsma het Kabinet meegaf is goed begrepen in kringen van het Fries Genootschap. Het Kabinet breidde meer en meer uit en in 1877 kon het Fries Genootschap zijn 50-jarig bestaan vieren met een grootse tentoonstelling in Leeuwarden. Een van de grootste rubrieken was die van zeden en gewoonten: zaken als huisinrichting, volksvermaken, schaatsen, kaatsen en zeilwedstrijden, kinderprenten, kleding en sieraden en tradities uit de levenscyclus.²⁵ Geheel nieuw voor die tijd was de reconstructie van een complete Hindeloper kamer met het typerende meubilair. In de kamer was met houten poppen een gezin uit Hindeloopen uitgebeeld, geschaard rond de tafel om thee te drinken, een theatraal museaal concept dat veel opzien baarde en grote populariteit genoot. Dankzij de opdracht een fotoreportage van de tentoonstelling te maken – destijds heel modern – kunnen wij ons er een behoorlijke indruk van maken.²⁶

Uit mijn archiefonderzoek is gebleken dat de organisatoren van de Historische Tentoonstelling van Friesland zich hadden laten inspireren door de zeventiende- en achttiende-eeuwse Hollandse kamers die waren gereconstrueerd op de Historische Tentoonstelling van Amsterdam, die een jaar eerder (1876) in het voormalige Oudemannenhuis was gehouden.²⁷ Deze 'ensembles' waren ingericht door

de latere architect van het Rijksmuseum, P.J.H. Cuypers, die ook de routing had ontworpen. De routing voor de bezoekers liep dwars door deze vertrekken heen, zodat men de interieurs van binnen uit kon beleven.

Wat aansprak was kennelijk het totaalbeeld waarbij alle voorwerpen in hun context werden geplaatst, althans in wat Cuypers hun context achtte te zijn.²⁸

Cuypers zou later bij de inrichting van het nieuwe Rijksmuseumgebouw op de ervaring van het totaalbeeld voortbouwen, door de vormgeving van de zalen qua stijl en datering aan te passen aan de voorwerpen die er tentoongesteld werden.

Voor zover bekend, was het op de Historische Tentoonstelling van Amsterdam dat Nederland voor het eerst kennis kon maken met deze manier van inrichten van complete kamers. Wij kunnen Cuypers dus beschouwen als de vader van het 'museaal ensemble' in Nederland. Het fenomeen was echter niet exclusief Nederlands, al zouden de Oudhollandse kamers die indruk kunnen wekken. De eerste complete kamer werd al in 1832 door de Franse oudheidkundige Alexandre Du Sommerard ingericht. Du Sommerard stelde zijn omvangrijke verzamelingen op een evocatieve en schilderachtige wijze tentoon in het Hôtel de Cluny in Parijs; daaronder was een gereconstrueerde inrichting van de kamer van koning Frans I.²⁹

Cuypers moet deze kamer ongetwijfeld gekend hebben.³⁰ Na Cuypers' primeur in Amsterdam zorgde de Historische Tentoonstelling van Friesland voor een volgende primeur door diens concept toe te passen op een 'etnografisch' interieur. Zo werd het theatrale museumconcept van Du Sommerard via Cuypers door het Fries Genootschap in het etnografisch interieur toegepast. In Leeuwarden werd het een even groot succes als de kamer van Frans I in het Musée de Cluny.³¹

Door middel van een reeks van recensies kreeg de Historische Tentoonstelling van Friesland ook volop aandacht buiten de provincie. De Franse journalist en communard Henry Havard, die na de Commune van Parijs zijn toevlucht had gezocht in Nederland, besteedde er een serie artikelen aan in de Haagse krant *Het Vaderland*. De sterke nadruk – voor het eerst in Nederland – op de volkscultuur ontging hem niet. Naar zijn mening had de tentoonstelling in plaats van 'Historische Tentoonstelling' beter 'Etnografische Tentoonstelling' kunnen heten, omdat zij meer inging op de zeden en gewoonten van het volk dan op veldslagen, voorname geslachten, moorden en omwentelingen.³²

Met de presentatie op de Historische Tentoonstelling in Leeuwarden waren de lokale Hindeloper cultuurverschijnselen gemusealiseerd. De Hindeloper objecten waren, na eerst 'losgemaakt' te zijn uit hun plaatselijke context en naar Leeuwarden verscheept te zijn, nu in een nationaal-Friese context opgenomen.

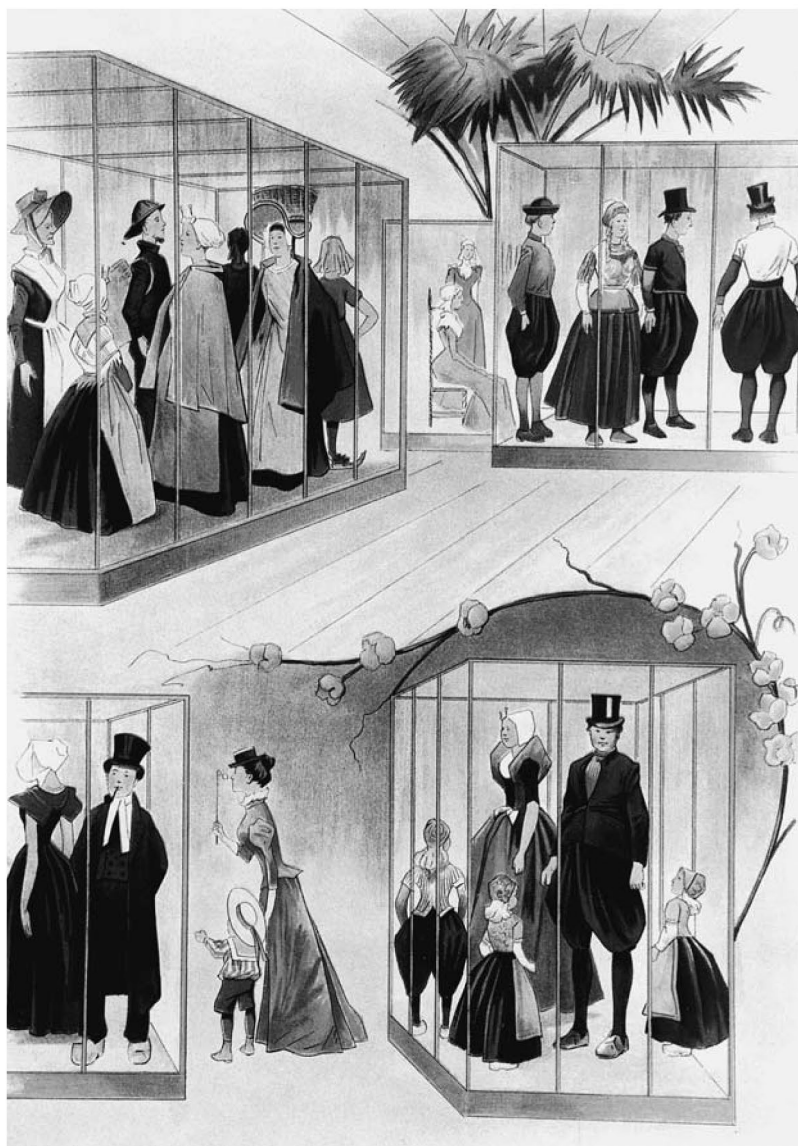
In Friesland was zo de trend gezet voor musealisering van de volkscultuur. Een jaar na de Leeuwarder tentoonstelling stuurde het ministerie van Binnenlandse Zaken dezelfde gereconstrueerde Hindeloper kamer in op de werelddtentoonstelling van 1878 in Parijs.³³

Werelddtentoonstellingen waren gigantische manifestaties, die zich – mede dankzij de moderne transportmiddelen als de spoorwegen – verheugden in een toenemende belangstelling. De werelddtentoonstelling van 1878 kreeg ruim zestien miljoen bezoekers, een astronomisch aantal voor die tijd.³⁴ Terwijl de industriële producten steeds meer getuigden van uniformiteit, werd het nationale etiket in deze competitie tussen de verschillende landen meer en meer door middel van ‘volkskundige’ presentaties gecreëerd, een taak die de nationale overheden meestal op zich namen. De volkskundige presentatie gaf als het ware een nationaal aureool aan de vertegenwoordiging op de werelddtentoonstelling.

De tentoonstelling van Nederland in Parijs bestond uit diverse scènes met poppen in klederdracht. Er werden verschillende taferelen mee uitgebeeld, onder andere een Scheveningse visser en zijn dochter die terugkeren van de markt, een Volendamse moeder die haar zoon ernstig toespreekt, een echtpaar uit Marken en een jongen met zijn verloofde op het ijs.³⁵ De ‘canon’ van toeristische plaatsen stond dus toen al vast. De Hindeloper klederdracht kreeg er een eigen plaats in de Hindeloper kamer.

Kijken wij naar de functie die de Hindeloper kamer in de negentiende eeuw vervulde, dan zien wij dat deze oorspronkelijk lokale cultuuruiting eerst op Fries niveau toegeëigend werd om vervolgens op het internationale toneel als voorbeeld van nationale identiteit gepresenteerd te worden. De Hindeloper kamer werd Nederlands visitekaartje bij uitstek, hetgeen nog eens versterkt werd doordat op de grote werelddtentoonstelling van 1900 in Parijs wederom een Hindeloper kamer de Nederlandse volkscultuur moest vertegenwoordigen.³⁶

Het belang van werelddtentoonstellingen en andere internationale en nationale tentoonstellingen voor zowel de oprichting als de inrichting van musea kan moeilijk overschat worden. Als wij ons alleen al beperken tot de volkskundige musea, dan is er sprake van een internationale trend in de tweede helft van de negentiende eeuw. De nationalisering van Hindelooopen kende bijvoorbeeld in Zweden haar parallel in de nationalisering van de provincie Dalarna als pars pro toto voor Zweden – wel bekend van de beroemde rode Dalarna paardjes en het dansen bij de meiboom.³⁷ Het is de volkskundige Göran Rosander die met zijn artikel ‘The nationalisation of Dalecarlia’ uit 1986 de ogen voor dit fenomeen geopend heeft, gevolgd door auteurs als Stoklund in Denemarken en recentelijk Wörner in Duitsland, die met name zijn ingegaan op de volkskundige

1. Petrus van Geldrop, De Tentoonstelling van Nationale Kleederdrachten (1898) (uit: F.H. van Leent, Haantje de Voorste bij de inhuldigingsfeesten, 1898; afb. Ned. Openluchtmuseum).

presentaties op werelddtentoonstellingen als voorlopers voor volksskundige musea.³⁸

Zo is ook de volksskundige presentatie van Nederland op de werelddtentoonstelling van 1878 het startschot geworden voor nationale collectievorming. Een deel van de gepresenteerde klederdrachten werd namelijk na afloop opgenomen in de collectie van het Nederlandsch Museum (toen nog in Den Haag, later is dit een onderdeel geworden van het Rijksmuseum in Amsterdam); de presentatie ervan werd zeer populair bij het publiek.³⁹ Een van de propagandisten van een nationaal museum over de etnografie van Nederland was de schrijver Marcellus Emants (1848-1923), die in *Het Vaderland* een uitvoerige reportage had geschreven over een dergelijk museum in Stockholm, dat onder andere bestond uit een reeks grote diorama's met taferelen met levensgrote poppen in klederdracht.⁴⁰

Meer nog dan de bevorderaars van de industrie op de werelddtentoonstellingen, had de overheid zelf in de laatste twee decennia van de negentiende eeuw behoefte gekregen aan symbolen van Nederlandse nationaliteit en nationale eenheid. Bij de liberale politici was er sprake van vrees voor het verloren gaan van de nationale eendracht, toen door de uitbreiding van het kiesrecht de grote 'massa' zijn stem ging laten horen. Zij waren ongerust, dat de invoering van de democratie polariserend zou werken, waardoor een eind dreigde te komen aan het tijdperk van homogene liberale cultuur. Daarom gingen zij op zoek naar symbolen van eenheid die alle groeperingen in de samenleving zouden aanspreken. De monarchie was één van deze symbolen, de volkscultuur een andere.⁴¹

In 1898 werden beide aan elkaar gekoppeld in een tentoonstelling van nationale klederdrachten in het Stedelijk Museum in Amsterdam ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina.⁴² De tentoonstelling was een initiatief van enkele vooraanstaande Amsterdammers, die daarmee midden in de roos schoten. Niet alleen bezocht de kort tevoren ingehuldigde koningin Wilhelmina de tentoonstelling en gaf zij het initiatief daarmee koninklijke legitimatie, er was ook sprake van grote publieke belangstelling voor dit overzicht van alle toen nog in Nederland gedragen klederdrachten. De tentoonstelling moest verlengd worden en trok uiteindelijk 25.000 bezoekers.⁴³ Ook het onderwijs was opgetrommeld: de leerlingen en onderwijzers van de hoogste klassen van de openbare lagere scholen in Amsterdam hadden gratis entree en waren goed voor 6.000 bezoekers [afb. 1].

Het bijvoeglijk naamwoord 'nationaal' dat in de naam van de tentoonstelling aan 'klederdrachten' voorafging, moet niet misverstaan worden, als ware het de tegenhanger van streekdracht. Een klederdracht die door alle Nederlanders gedragen werd bestond immers niet. In die tijd werden klederdrachten, ook al waren zij strikt plaatsgebonden, in diverse talen 'nationale klederdrachten' ge-

2. Schuur in Normandische stijl in de 'hameau' van Marie-Antoinette in Versailles (foto Loek de Jong, 1998).

noemd. Met 'nationaal' werd hier dan ook niet bedoeld: voor het hele land geldend, maar: uit eigen land afkomstig, inheems, in tegenstelling tot de internationale mode, die 'kosmopolitisch' was en geen binding had met een bepaalde plaats of streek.

Dienden de klederdrachten op de werldeftentoonftellingen er vooral toe de Nederlandse nationaliteit naar buiten uit te drukken, in 1898 ging het om de eenheid naar binnen toe. Het samenbrengen van klederdrachten uit verschillende delen van het land in één tentoonftelling in de hoofdstad benadrukte de saamhorigheid.⁴⁴ Dracht werd een symbool voor eendracht. Klederdrachten waren in deze periode onverbrekkelijk verbonden geraakt met nationaal besef. Het behoud ervan werd niet meer alleen gemotiveerd vanuit historisch oogpunt, maar ook als een nationale plicht. Toen de geograaf Blink (1852-1931) in 1898 een oproep deed de kostuums van de klederdrachtententoonftelling in een museum te behouden, dacht hij aan een museum, 'waardoor de gefchiedenis der zelfftandigheid van ons volkskarakter wordt verkondigd, evenzeer als door de meesterwerken der fchilderkunst'. Aan het eind spoort hij de lezers aan: 'Slaat de handen in elkander en werkt samen om iets nationaals tot stand te brengen, om de elementen der gefchiedenis van het "landseigene" te bewaren.'⁴⁵

Inderdaad bleef de verzameling van 1898 dankzij particulier initiatief grotendeels behouden en werd deze samengevoegd met de reeds bestaande klederdrachtencollectie van het Nederlandsch Museum. Het geheel werd permanent tentoongesteld in het nationale museum bij uitstek: het Rijksmuseum.⁴⁶

Het Nederlands Openluchtmuseum

Op nationaal niveau was de volkskundige collectie tot dan toe een categorie binnen het Nederlandsch Museum. Op regionaal en lokaal niveau lag dat anders zoals wij zagen bij het Fries Kabinet. Het aparte nationale volkskundige museum waarvoor onder andere Marcellus Emants gepleit had, kwam pas in 1912 met de komst van een geheel nieuw soort museum: het openluchtmuseum.

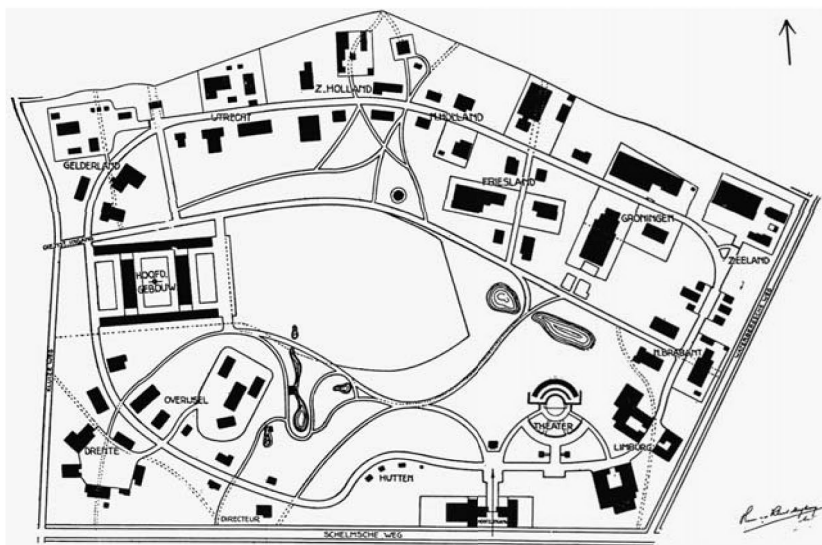
De eerste openluchtmusea werden in het laatste decennium van de negentiende eeuw in Scandinavië opgericht. De wortels ervan gaan enerzijds terug tot voorbeelden van rurale architectuur in landschapsparken. Deze ontwikkelden zich van het dorp dat in 1783 voor koningin Marie-Antoinette in het park van het paleis in Versailles werd gebouwd tot de bouwkundige verzameling van de Noorse koning Oscar II [afb. 2]. Deze bestond uit authentieke gebouwen die waren overgeplaatst om ze van sloop te redden. Zij werden in 1881 in de tuin van de Koning als nationaal Noors erfgoed opgesteld.⁴⁷ Anderzijds wortelde het openluchtmuseumconcept in de etnografische dorpen die op diverse werldeftentoonftellingen werden opgebouwd, weer een voorbeeld van het belang van de

wereldtentoonstellingen voor de ontwikkeling van de musea. Zo had Oostenrijk op de wereldtentoonstelling in Parijs in 1867 een openluchtpresentatie van zeven gebouwen die de verschillende provincies van het Habsburgse Rijk vertegenwoordigden.⁴⁸

De oprichting van de eerste openluchtmusea in Scandinavië viel samen met een bloeiperiode van de Scandinavische literatuur.⁴⁹ Hierdoor was bij de Nederlandse culturele elite rond 1900 een voorliefde voor Scandinavië ontstaan, die in de meeste Nederlandse beschouwingen over dit tijdperk enigszins over het hoofd gezien wordt.⁵⁰ Scandinavië werd voor Nederlanders tot een geliefd reisdoel. Scandinavische volkskunst trok daarbij zeer de aandacht. In dit kader werden ook de Scandinavische openluchtmusea in Nederland bekend.⁵¹

Nederland was zelfs het eerste land buiten Scandinavië waarnaar het idee van een nationaal openluchtmuseum geëxporteerd werd: in 1912 werd de Vereniging Het Nederlands Openluchtmuseum opgericht en in 1918 werd het geopend voor het publiek. De initiatiefnemers hadden daarvoor een studiereis langs een aantal bekende Scandinavische openluchtmusea gemaakt en namen vooral de drie nationale openluchtmusea die daar waren tot voorbeeld.⁵²

Bescherming van bedreigde gebouwen was het uitgangspunt van de initiatief-

3. Het 'totaalplan' voor de inrichting van het Nederlands Openluchtmuseum, ontworpen door H. van der Kloot Meijburg en ingediend in november 1919 (afb. Ned. Openluchtmuseum).

nemers van het Nederlands Openluchtmuseum. Zij kwamen voornamelijk uit de Nederlandse Oudheidkundige Bond, de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving en de Bond Heemschut.⁵³ Ook de pedagogische waarde van de openluchtmusea werd in die tijd vanuit verschillende hoek hoog ingeschat. De Duitse socialist Liebknecht bijvoorbeeld vond het openluchtmuseumconcept veel geschikter voor de arbeidersklasse dan de elitaire musea; de Nederlandse pedagoog Jan Ligthart zag er enorme mogelijkheden in voor het aanschouwingsonderwijs en de vaderlandslievende Hoefer, de oprichter van het Nederlands openluchtmuseum, voor het aankweken van nationaal gevoel.⁵⁴

Deze vorm van musealisering bleek een uitstekend middel om de lokale en regionale volkscultuur tot nationale volkscultuur te verheffen en er vervolgens een nationale identiteit mee tot uitdrukking te brengen. Net zo goed als in 1898 alle verschillende klederdrachten in Nederland in één nationale tentoonstelling werden samengebracht, zo werden nu in het Openluchtmuseum de verschillende typen van streekgebonden gebouwen in één nationaal verband gegroepeerd.

De verschillende provincies kregen ieder een plek op het terrein in een brede schil rond de middenwei die open bleef. Een rondweg door deze schil voerde de bezoekers van de ene provincie in de andere en knoopte de regionale verschillen zo aan elkaar in een nationale samenhang. De dwingende routing moest ervoor zorgen dat het publiek met een nationaal gevoel van eenheid in verscheidenheid het museum weer verliet [afb. 3].

Van belang voor de plaats van de volkscultuur in de musea waren de ontwikkelingen in de museumwereld in de eerste decennia van de Twintigste Eeuw. Tegenover de historiserende tendensen van de negentiende eeuw stelde een nieuwe generatie museumdirecteuren vanaf de jaren 1910 de pure schoonheidsbeleving centraal.⁵⁵ Om hier ruim baan voor te maken moesten musea in de eerste plaats in dienst gesteld worden van de schoonheid en gezuiverd worden van voorwerpen, die alleen (cultuur)historisch van belang waren. Het maken van een scheiding in de museumcollecties tussen objecten met een hoge esthetische waarde en objecten met een historische of etnologische waarde was de grootste obsessie van de museumwereld in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het leidde tot het primaat van de kunstmusea boven de (cultuur)historische.

De verhuizing van de nationale klederdrachtencollectie van het Rijksmuseum in Amsterdam naar het Openluchtmuseum in Arnhem was een van de eerste maatregelen om een rigoureuze scheiding tussen kunstwaarde en historische waarde te maken.⁵⁶ De kunstmatige scheidingen die werden aangebracht tussen kunst en geschiedenis (waar Johan Huizinga fel tegen protesteerde⁵⁷) en vervolgens binnen geschiedenis tussen stedelijke en plattelandscultuur bevorderden ten slotte een eenzijdige, uitsluitend rurale presentatie van de volkscultuur. Maar dan zijn wij reeds ver in de twintigste eeuw.

Conclusie

Zoals wij zagen is musealisering een middel tot nationalisering. Eric Hobsbawm en Terence Ranger spraken van 'invented traditions' om aan te duiden dat tradities dikwijls opzettelijk gecreëerd worden om ermee nationale identiteit tot uitdrukking te brengen.⁵⁸ Vaak kan er echter beter gesproken worden van een verplaatsing van tradities, 'relocation of traditions', dan van het bedenken van tradities. Gecentraliseerd op een nieuwe plek en geconcentreerd in een museum, krijgen de oorspronkelijk plaatselijke tradities een nationale betekenis en worden zij voorbeelden van nationale identiteit.

De Franse historica Anne-Marie Thiesse laat mooi zien hoe overal in Europa de volkscultuur gebruikt werd bij de constructie van nationale identiteit en de bevordering van het nationaal gevoel. Uit haar overzicht blijkt dat de verheerlijking van de volkscultuur een volstrekt internationaal verschijnsel was, dat zich voordeed in vrijwel ieder Europees land van Finland tot Portugal en van Griekenland tot Groot-Britannië. In al deze landen werden voorwerpen uit de volkscultuur in musea opgenomen en als nationaal erfgoed gepresenteerd. Thiesse spreekt dan ook van het kosmopolitisme van het nationale en constateert dat niets internationaler was dan de vorming van de nationale identiteiten.⁵⁹

Opvallend is, dat Thiesse aan Nederland nauwelijks aandacht besteedt. Een gebrek aan internationale oriëntatie kan deze auteur in ieder geval niet verweten worden, want haar blik omvat bijna geheel Europa en andere kleine landen komen volop in beeld. Haar stilte over Nederland hangt wellicht meer samen met de geringe aandacht die het fenomeen van de ontdekking van de volkscultuur in de Nederlandse historiografie tot voor kort heeft gekregen. Dit sluit aan bij de in Nederland zelf wijd verbreide mening, dat hier weinig ophef werd gemaakt over de nationale identiteit en dat nooit een serieus beroep is gedaan op de volkscultuur om ingrediënten voor het verbeelden van de nationale identiteit te leveren.⁶⁰

In de tweede helft van de negentiende eeuw, toen overal in Europa de volkscultuur gezien werd als de grondtoon van de nationale identiteit, stond echter ook in Nederland de verbeelding van de volkscultuur hoog in het vaandel. Tentoonstellingen en museumcollecties uit die tijd getuigen ervan. Musea zoals het Fries Museum waren van oorsprong sterk etnologisch geprofileerd. Als eerste land buiten Scandinavië kreeg Nederland een openluchtmuseum met een uitgesproken nationale taakstelling. De gangbare mening dat in Nederland het cultureel nationalisme uitsluitend gestalte kreeg in de opwekking van de herinnering aan de Gouden Eeuw behoeft dan ook bijstelling.

*Ad de Jong, Nederlands Openluchtmuseum, Postbus 649, 6800 AP Arnhem;
a.de.jong@openluchtmuseum.nl*

Noten

* Deze tekst is voor een belangrijk deel gebaseerd op Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (proefschrift Vrije Universiteit; Nijmegen/Arnhem 2001).

¹ Jacob van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in de jaren 1823*, M. Elisabeth Kluit ed. (Utrecht 1942) 4-8, thans ook in 'hertaalde' versie: Geert Mak en Marita Mathijssen (ed.), *Lopen met Van Lennep. Dagboek van zijn voetreis door Nederland. De zomer van 1823* (Zwolle 2000).

² Volgens A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*. Zevende deel L.M. (Gorinchem 1846) 1032-1034 was Molkwerum voorheen het grootste dorp van de gehele grietenij.

³ Van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd* (noot 2), 44.

⁴ *Verslag der Handelingen van het Provinciaal Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde gedurende het jaar 1827 tot 1828* (Leeuwarden 1828) 40-41; Notulen vergadering 26 sept. 1827 in: Notulenboek Fries Genootschap 28 aug. 1827 - 5 april 1841, RAF (Ryksargyf Fryslân, Leeuwarden), Archief Fries Genootschap, inv.nr. 1.

⁵ Auke van der Woud, *De Bataafse hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750-1850)* (Amsterdam 1990) 22, 40, 48, 118-120, 129.

⁶ C.P. Hoekema, Peter Karstkarel en Ph.H. Breuker, *Eekhoff en zijn werk. Leven en werken van Wopke Eekhoff (1809-1880) stadsarchivaris van en boekhandelaar te Leeuwarden* (Leeuwarden 1980) 51-52.

⁷ Van der Woud, *De Bataafse hut* (noot 6), 57.

⁸ *Achttiende Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde uitgebragt in de vergadering van den 2. Julij 1846* (Leeuwarden 1846) 175-176.

⁹ P.J. Meertens, 'Nederlandse Volkskundestudie voor 1888', *Volkskunde* 50 (1949) 22-33, spec. 30.

¹⁰ Hoekema, Karstkarel en Breuker, *Eekhoff en zijn werk* (noot 7), 52; *Twintigste Verslag der Handelingen van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde uitgebragt in de vergadering van den 27. Julij 1848* (Leeuwarden 1848) 247-248.

¹¹ H. Lübke, 'Der Fortschritt und das Museum', *Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften* 1 (1983) 39-56; zie hierover verder J.A.M.F. Vaessen, *Musea in een museale cultuur. De problematische legitimering van het kunstmuseum* (Zeist 1986) 255-268, en Amber M. Struyk, 'Denken over musealisering. Pleidooi voor een theoretisch kader voor historisch onderzoek naar cultuurbewoud', *Boekmancahier* 9 (1997) 281-293.

¹² Eva Sturm, *Konservierte Welt. Museum und Musealisierung* (Berlijn 1991) 104-109; de 'stappen' in het musealiseringsproces publiceerde zij het eerst in: Wolfgang Zacharias (ed.), *Zeitphänomen Musealisierung. Das Verschwinden der Gegenwart und die Konstruktion der Erinnerung* (Essen 1990) 99-113, spec. 99.

¹³ Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage* (Berkeley/Los Angeles/Londen 1998) 17-18.

¹⁴ Krzysztof Pomian, *Collectionneurs, amateurs et curieux. Paris, Venise: XVIe-XVIIIe siècle* (Parijs 1987) 42.

¹⁵ Vgl. Willem Frijhoff, 'Volkskundigen vóór de volkskunde?' in: Ton Dekker, Paul Post en Herman Roodenburg (ed.), *Antiquaren, liefhebbers en professoren. Momenten uit de geschiedenis van de Nederlandse Volkskunde* (Amsterdam 1994) = *Volkskundig Bulletin* 20, 3 (dec. 1994) 245-267, spec. 256.

- ¹⁶ J.J. Kalma, 'Kronyk fan it libben fan J.H. Halbertsma' in: *Joast Hiddes Halbertsma 1789-1869. Brekker en bouwer* (Drachten 1969) 9-32, spec. 15.
- ¹⁷ Brief van Elise van Calcar-Schiotling, Deventer, aan dr. G.D.J. Schotel, predikant te Tilburg, 16 maart 1854, afgedrukt in: J.H. Brouwer, *Joost Hiddes Halbertsma. Fries taalkundige (1789-1869)* (oratie Rijksuniversiteit Groningen; Assen 1941) 31-32.
- ¹⁸ Brief van J.H. Halbertsma aan L.C. Luzac, 31 jan. 1844, gepubliceerd in: J.J. Kalma, 'Briefwisseling J.H. Halbertsma - L.C. Luzac (1843-1847)', *De Vrije Fries* 48 (1968) 138-155, spec. 144.
- ¹⁹ J.H. Halbertsma, *Programma voor Frieslands Kabinet van Oudheden* (Leeuwarden 1855) 11-15; J.H. Halbertsma, 'De Friezen in Engeland onder de Romeinen', *De Vrije Fries* 9 (1862) 327-328; K. Dykstra, 'Halbertsma en Ingelân' in: *Brekker en bouwer* (noot 17), 311-320, spec. 311; C. Boschma, 'Het Antiquarisch Kabinet van Friesland', *ibidem*, spec. 288-290, 297-299.
- ²⁰ J.H. Halbertsma, *Programma voor Frieslands Kabinet* (noot 20), 2.
- ²¹ Vgl. Wolfgang Brückner, 'Kleidungsforschung aus der Sicht der Volkskunde' in: Helmut Ottenjann (ed.), *Mode, Tracht, Regionale Identität. Historische Kleidungsforschung heute* (Cloppenburg 1985) 13-22, spec. 16.
- ²² J.H. Halbertsma, *Programma voor Frieslands Kabinet*, noot 20), 4, 10.
- ²³ Dominique Poulot, *Musée, nation, patrimoine 1789-1815* (Parijs 1997) 13-14.
- ²⁴ Goffe Jensma, *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Leeuwarden 1998) 85, 87.
- ²⁵ Affiche Programma Historische Tentoonstelling met oproep voorwerpen in te zenden, in: Notulen van de commissie voorbereiding Historische Tentoonstelling 1877, 1876-1877, RAF, Archief Fries Genootschap, inv.nr. 29 voorin.
- ²⁶ Notulen vergadering Hoofdkommissie, 20 maart 1877, Notulen van de commissie voorbereiding Historische Tentoonstelling 1877, RAF, Archief Fries Genootschap, inv.nr. 29, 38.
- ²⁷ Notulen van de commissie voorbereiding Historische Tentoonstelling 1877, RAF, Archief Fries Genootschap, inv.nr. 29, 1, 18, 21. Ook Boschma wijst op de oriëntatie op de Amsterdamse tentoonstelling: C. Boschma, 'De historische tentoonstelling van Friesland in 1877', *De Vrije Fries* 57 (1977) 17-32, spec. 18.
- ²⁸ Algemeen plan van de Tentoonstelling, Gemeentearchief Amsterdam, Archief van de Commissie voor de historische tentoonstelling 1875-1876, inv.nr. 87-28; Cuypers over de routing, Gemeentearchief Amsterdam, Archief van de Commissie voor de historische tentoonstelling 1875-1876, inv.nr. 87-4.
- ²⁹ Poulot, *Musée, nation, patrimoine* (noot 24), 269-270; Dominique Poulot, 'Alexandre Lenoir et les musées des monuments français' in: Pierre Nora (ed.), *Les lieux de mémoire II. La Nation* vol. 2 (Parijs 1986) 496-531, spec. 522.
- ³⁰ Bernadette C.M. van Hellenberg Hubar, *Arbeid en bezieling. De esthetica van P.J.H. Cuypers, J.A. Alberdingk Thijm en V.E.L. de Stuers en de voorgevel van het Rijksmuseum* (Nijmegen 1997) 92.
- ³¹ *Vijftigste verslag der handelingen van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde over het jaar 1877-1878* (Leeuwarden 1878) 94; *Leeuwarder Courant*, 19 okt. 1877; Boschma, *De historische tentoonstelling* (noot 28), 17-32; H. Halbertsma, 'Friese Oudheidkunde Anno 1877', *It Beaken* 39 (1977) 178-192.
- ³² H.H. [=Henry Havard], 'De Historische Tentoonstelling te Leeuwarden', *Het Vaderland*, 27 juli 1877.
- ³³ *Verslag over de Nederlandsche afdeling op de Internationale Tentoonstelling gehouden te Parijs in 1878, uitgebracht namens de Nederlandsche Hoofdcommissie door het Uitvoerend Comité* (Leiden 1879) 5-6.
- ³⁴ Volgens opgave in *Verslag der Centrale Commissie voor de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900* (Haarlem 1902) 70; hetzelfde aantal wordt genoemd in Paul Greenhalgh, *Ephemeral Vistas. The*

expositions universelles, great exhibitions and world's fairs, 1851-1939 (Manchester 1988) 37.

³⁵ *Catalogue spécial des produits exposés par le Royaume des Pays-Bas, Publié par la Commission royale. Exposition Universelle de Paris en 1878* (Den Haag 1878) 44; Clovis Lamarre en René de la Blanchère, *Les Pays-Bas et l'exposition de 1878* (Parijs 1878) 207-217.

³⁶ *Verslag der Centrale Commissie voor de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900* (Haarlem 1902) 166.

³⁷ Gustaf Näsström, *Dalarna som Svenskt ideal* (Stockholm 1937) 11-12, 33-57.

³⁸ Göran Rosander, 'The "nationalisation" of Dalecarlia. How a special province became a national symbol for Sweden', *Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore* 42 (1986) 93-142, spec. 111; Bjarne Stoklund, 'The Role of the International Exhibitions in the Construction of National Cultures in the 19th Century', *Ethnologia Scandinavica* 24 (1994) 35-44, spec. 39; Martin Wörner, *Vergnügen und Belehrung. Volkskultur auf den Weltausstellungen 1851-1900* (Münster 1999).

³⁹ David van der Kellen jr., 'Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst te 's-Gravenhage', *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst* I (1878) 16, II (1879) 24, IV (1881) 19-21; B.W.F. van Riemsdijk, 'Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst', *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst* XVIII (1895) 33; Bianca M. du Mortier, "Om haar eigen artistieke waarde". De geschiedenis van de kostuumverzameling van het Rijksmuseum' in: *Kostuumverzamelingen in beweging. Twaaft studies over kostuumverzamelingen in Nederland & Inventarisatie van het kostuumbezit in Nederlandse openbare collecties* (Zwolle 1995) 43-55, spec. 43-47.

⁴⁰ Marcellus Emants, *Op reis door Zweden* (herdruk; Amsterdam 1983) 144, 163.

⁴¹ Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* ('s-Gravenhage 1992) 121-122, 149-150; N.C.F. van Sas, 'Fin-de-siècle als nieuw begin. Nationalisme in Nederland rond 1900', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106, 4 (1991) 595-609, spec. 600-604.

⁴² Fea Livestro-Nieuwenhuis, *Nationale kleederdrachten* (Zutphen 1987); dit boek bevat ook een gedeeltelijke herdruk van de catalogus van de tentoonstelling uit 1898 en een serie foto's van de in 1898 bijeengebrachte klederdrachten.

⁴³ Livestro-Nieuwenhuis, *Nationale kleederdrachten* (noot 43), 11.

⁴⁴ J.E. van Someren Brand, *Katalogus van de Tentoonstelling van Nationale Kleederdrachten* (Amsterdam 1898) 9.

⁴⁵ H. Blink, 'Tentoonstelling van Nationale Kleederdrachten (Een blijvend museum?)', *Algemeen Handelsblad*, 18 sept. 1898.

⁴⁶ Circulaire van Commissie voor eene Tentoonstelling van Nationale Kleederdrachten, Amsterdam 28 maart 1899, Diverse stukken tent. nat. klederdrachten, Gemeentearchief Amsterdam, inv.nr. E 351.079 (Oranjenhuis 1898).

⁴⁷ Adelhart Zippelius, 'Zwischen Aufklärung und Nationalromantik – auf der Suche nach den Wurzeln der europäischen Freilichtmuseen' in: Mats Janson (ed.), *Report 15th meeting 1991 Association of European Open-Air Museums* (Stockholm 1993) 29-46, spec. 33-36; Christian Baulez, *Visite du Petit Trianon et du Hameau de la Reine* (Versailles 1996) 44-51; Tonte Hegard, *Romantikk og fortidsvern. Historien om de første friluftsmuseene i Norge* (Oslo enz. 1984).

⁴⁸ Bjarne Stoklund, 'International Exhibitions and the New Museum Concept in the Latter Half of the Nineteenth Century', *Ethnologia Scandinavica* 23 (1993) 87-113, spec. 91, 96; Bjarne Stoklund, 'Ästhetisierung des Ethnischen – Nationalisierung des Ästhetischen. Die Rolle der Bauernhäuser und Bauernstuben (1850-1914)' in: Reinhard Johler, Herbert Nikitsch en Bernhard Tschöfen (ed.), *Ethnische Symbole und ästhetische Praxis in Europa. Tamás Hofer zum 70. Geburtstag am 21. Dezember 1999* (Wenen 1999) 11-30, spec. 19-20.

⁴⁹ Ingemar Alguin, *A history of Swedish literature* (Stockholm 1989) 99, 102.

⁵⁰ M.L., 'Een Scandinavische Bibliotheek', *Eigen Haard* 38, nr. 48 (30 nov. 1912) 756-757; P.M. den Hoed, *Iets over de cultuuraanraking van Nederland met Denemarken en Zweden* (oratie Universiteit van Amsterdam; Haarlem 1929) 23-24; Cl. Bienfait (ed.), *Margaretha Meyboom* (z.pl., z.j. [ca. 1930]); An Duits, '75 Jaar studie van de Scandinavische talen en hun letterkunde in Nederland' in: Paula Vermeyden e.a., *Scandinavië in de Nederlandse boekenkast* (Amsterdam 1996) 10-16, spec. 13.

⁵¹ Dora de Gijzelaar, 'Openluchts-musea en volkskunst in Skandinavië', *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 42 deel 33 (jan.-juni 1907) 34-40; H. Logeman, 'De "Vrije-Lucht Museums" van Scandinavië', *Vragen van den Dag* 24 (1909) 1-25.

⁵² F.A. Hoefer, reisverslagen 18 t/m 26 sept. 1912, NOM (Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem), CDA (Centraal Documentatie Archief) dossier 069; A. van Erven Dorens, 'Het Nederlandsch Openlucht Museum', *Het huis oud & nieuw* 11 (1913) 225-251.

⁵³ A.J. Bernet Kempers, *Vijftig jaar Nederlands Openluchtmuseum* (Arnhem 1962) 3-5 en bijlage A, 157-159; Marcus Heslinga, 'Tussen "stammen" en "streken". Uit de voor- en de vroege geschiedenis van het Openluchtmuseum', *Jaarboek Nederlands Openluchtmuseum* 2 (1996) 96-169, spec. 126-128.

⁵⁴ Karl Liebknecht, 'Kunst und Wissenschaft für das Volk. Reden im preußischen Abgeordnetenhaus zum Kultusetat 28. April 1910' in: Karl Liebknecht, *Gesammelte Reden und Schriften* Bd III (Berlijn 1960) 237-264, spec. 257-258; Jan Ligthart, *In Zweden* (Groningen 1911) 207, 209-211; F.A. Hoefer, 'Een Nederlandsch Openluchtmuseum', *Architectura* 20 (1912) nr. 16, 130-131.

⁵⁵ *Over hervorming en beheer onzer musea. Nederlandsche Oudheidkundige Bond* (Leiden z.j. [1918]) 9; *Rapport der Rijkscommissie van advies inzake reorganisatie van het Museumwezen hier te lande* ('s-Gravenhage 1921) 13-14. Debora J. Meijers, 'De democratisering van schoonheid. Plannen voor museumvernieuwingen in Nederland 1918-1921', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 28 (1977) 55-104, spec. 55-58, 61-68.

⁵⁶ Concept bruikleenverzoek bestuur Nederlands Openluchtmuseum aan de Minister van Binnenlandse Zaken, 6 juli 1916, NOM, Archief Vereniging, Klederdrachten, inv.nr. 5.15; *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst* 39 (1916) 2; Hanneke van Zuthem, "'Het kleurrijk kleeid, getuigende van volkseigen smaak en vinding". De kostuumverzameling in het Nederlands Openluchtmuseum' in: *Kostuumverzamelingen in beweging* (noot 40), 91-107, spec. 93; J.F. Heijbroek, 'Adriaan Pit, directeur van het Nederlandsch Museum. Een vergeten episode uit de geschiedenis van het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 33, 4 (1985) 233-265, spec. 240, 253; Gijs van der Ham, *200 jaar Rijksmuseum* (Zwolle/Amsterdam 2002) 202-204, 225.

⁵⁷ J. Huizinga, 'Het historisch museum' in: J. Huizinga, *Verzamelde werken* II (Haarlem 1948) 559-569, spec. 564-565.

⁵⁸ Eric Hobsbawm/Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983).

⁵⁹ Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle* (Parijs 1999) 11, 64.

⁶⁰ Zo besteedt de Algemene Geschiedenis van Nederland vrijwel geen aandacht aan de inschakeling van de volkscultuur bij de verbeelding van de natie; Herman Pleij wijst op de gangbare ontkenning 'dat ook maar iets ons op vaderlands niveau zou kunnen samenbinden'. Het taboe op termen als volksaard of volkskarakter sinds deze besmet zijn geraakt met rassenwaan heeft de lange traditie in het opstellen of aanwijzen van typerende karaktertrekken van de bewoners van Nederland ook uit het gezicht laten verdwijnen volgens Pleij in *Het Nederlandse onbehagen* (Amsterdam 1991) 10, 18; voor de sinds het eind van de jaren 1980 opgekomen belangstelling voor de Nederlandse nationale identiteit en het discours hierover zie: Koen Koch en Paul Scheffer (ed.), *Het nut van Nederland. Opstellen over soevereiniteit en identiteit* (Amsterdam 1996).